

GÖREME KAYA KİLİSELERİ FRESKLERİNDE LAZARUS'UN DIRİLİŞİ Resurrection of Lazarus on Göreme Cave Churches Frescos

Göksevi AYHAN ATAK

Sakarya Üniversitesi, SBE YL Öğrencisi

gokseviayhanatak@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-9885-7130

Öz

Kutsal varlığının en önemli ispatı, gerçekleştirilen mucizeler olarak görülebilir. Hıristiyanlığın kitabı olan İnciller'de, Hz. Meryem'in hamileliğiyle birlikte meydana gelen birçok mucize yer almaktadır. Tanrı'nın yetkisiyle ve Hz. İsa'nın iradesiyle gerçekleşen mucizeler İsa'nın çocukluk döneminde başlayarak göğe yükselişine kadar devam etmektedir. İsa'ya atfedilen hastalıkları iyileştirme, ölüleri diriltme, yiyecekleri çoğaltma ve tabiata dair mucizeler arasında diriliş mucizeleri, sahip olunan gücün en kudretli yansımasıdır.

İncillerde yer alan diriliş mucizeleri arasında Lazarus'un ölümden uyanması ön plana çıkmaktadır. İsa'nın sevdiği ve ölümüne gözyaşı döktüğü Lazarus, ölümünün dördüncü gününde uyandırılmıştır. Bu durum İsa'nın, Tanrı katında olan yerinin anlaşılması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Lazarus'un dirilişi, Hıristiyan ikonografisinde en sık işlenen mucize sahnesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kapadokya Bölgesi kaya kiliseleri ve freskleri, Hıristiyan ikonografisi açısından önemlidir. Kayaya oyma kiliselerin birçoğunun Tevrat ve İncil'den sahneler ile resimlendirildiği görülmektedir. Kapadokya sınırları içerisindeki Göreme Vadisi kaya kiliseleri resim programı ve Lazarus sahneleri açısından önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: İkonografi, Bizans Sanatı, Lazarus'un Dirilişi, Mucize, Göreme.

Abstract

The most important proof of sacrament can be assumed as existing miracles. A great deal of miracles existing with pregnancy of the Virgin Mary are mentioned in the Bible, the holy scriptures of Christianity. Miracles existing by God's authority and the Jesus Christ's decree starts from the childhood of the Christ and extends over his ascension. Among the miracles of healing, resurrection, augmentation of food, and control over nature, resurrection is the mightiest reflection of the power.

Among the resurrection miracles mentioned in the Bible, the resurrection of Lazarus is remarkable. Lazarus, for whom the Christ cared for and wept over his death, was raised on the fourth day of his death. This occasion has a particular importance in realization of the Christ's status in the sight of God. Resurrection of Lazarus is the most frequently addressed miracle parables in Christian iconography.

Cave churches and frescos of Cappadocia region are important for the Christian iconography. It can be observed on the cave churches that they are illustrated with scenes from the Torah and the Bible. Göreme Valley cave churches within Cappadocia

boundaries have an important status by means of the illustration schemes and Lazarus scenes.

Keywords: Iconography, Byzantine Art, Resurrection of Lazarus, Miracle, Göreme.

GİRİŞ

Tarih öncesi dönemlerden başlayarak, yüzyıllar boyunca farklı medeniyetlerin hâkimiyetine giren Kapadokya, Bizans döneminde önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. M.S. 4. yüzyılda bölge önemli bir din merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Manastır yaşamını başlatan Kayserili Büyük Basileos, Nazianz'lı Gregorios ve Nyssa'lı Gregorios gibi ünlü kilise babaları, bölgede etkinliklerini bu yüzyılda sürdürmüşlerdir (Ötüken 1987: 8).

Kapadokya sınırları içerisinde, Nevşehir'in 12 km doğusundaki yer alan Göreme Vadisi'nin topografik yapısında, Kapadokya bölgesinin genelinde olduğu gibi volkanik faaliyetler, akarsular, yağmur suları ve rüzgâr aşınmaları etkili olmuştur. Oluşan peribacaları ve tüf kayaları içlerine, kilise ve manastırlar inşa edilmiştir.

Göreme, hakkında ilk yazılı kaynak; 3. yüzyılın sonlarında, Göreme'de yaşamış olan Kapadokyalı Aziz Hieron'un yaşamını anlatan 600'lü yıllarda yazılmış bir belgedir. Belgeden yola çıkılarak Göreme'nin bu yüzyılda var olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 4. yüzyılda Nyssalı Gregorios'un mektuplarında bahsedilmektedir (Hild-Restle 1981: 215; Ötüken 1987: 10,13).

Özellikle Orta Bizans Döneminde Kapadokya'da sanat hamiliğinin artmış olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda bölgede, anıtsal duvar resimleriyle öne çıkan çok sayıda dini yapı inşa edilmiştir. Göreme vadisi, bölgede sayıca daha fazla kaya kilisesini barındırması açısından önem taşımaktadır.

Bölgede, Kızlar Kilisesi'nde kazınarak oluşturulan 1055 tarihi ve Aziz Eustathios Kilisesi'nde 1148/1149 yıllarını veren fresko kitabe haricinde kiliselerinin pek çoğunun orijinal adı, banisi, yapıldığı tarih bilinmemektedir (Ötüken 1987: 13). Kiliseler genellikle duvar resimlerinin ikonografik ve üslup özelliklerine, mimarilerine göre tarihlendirilmektedir (Ötüken 1984: 143). Yapıların bir kısmı yoğun tahrip kısmen günümüze ulaşabilmiştir.¹

Vadide yer alan kiliselerin bir kısmında ikonoklast özellikler görülmesine rağmen, bir kısmı da İncil ve Tevrat kaynaklı duvar resimleri ile bezenmiştir. Göreme'de, El Nazar, Tokalı I, Tokalı II, Elmalı, Çarıklı, Karanlık ve Kılıçlar kiliselerinde resmedilen mucize sahneleri arasında Lazarus'un dirilişi sahnesi önemli bir yer tutmaktadır.

¹ Göreme'de bulunan; 2 ve 15 Nolu kiliseler tamamen yıkılmıştır. 3, 4a, 4b, 6, 11a, 16, 31 Nolu kiliselerde yoğun tahrip söz konusudur. Bkz. Yıldız Ötüken, *Göreme*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s. 34-60.

1. LAZARUS'UN DIRİLİŞİ

Mucize kavramı kısaca akıl yoluyla açıklanamayan doğüstü olay olarak tanımlanabilir. Farklı inançlar incelendiğinde, her inançta gerçekleşen bir takım doğüstü olayların yer aldığı görülmektedir. Mucizelerin gerçekleşmesinde asıl kuvvet Tanrı olup, mucizeyi gerçekleştiren Tanrı'nın sözcüsüdür. İnsanların doğru olana yönlendirilmesi için gönderilen elçilerin gerçekleştirdiği mucizeler, insanların Tanrı'ya olan inancının kuvvetlenmesinde en önemli etken olmuştur. Bu mucizeler bazen doğrudan Tanrı tarafından gerçekleştirilirken bazen de Tanrı'nın verdiği yetki ile elçileri ve melekleri tarafından gerçekleştirilmektedir.²

İncillerde anlatılan doğüstü olaylar, Meryem'in bakireyken Cebrail tarafından İsa ile müjdelenmesi ile başlamaktadır. İsa'nın yaşamı boyunca tanık olunan birçok mucize İsa'nın ölümünden sonra tekrar dirilişi ve göğe yükselmesiyle son bulmaktadır.

Hastalıkları iyileştirme, ölüleri diriltme ve tabiat ile ilgili mucizelerin yanında Tanrı ile iletişime geçme, yaşanacak olanları önceden bildirme İsa'ya atfedilen güçler arasında yer almaktadır.³

İsa'nın sahip olduğu gücün boyutunu en iyi biçimde gösteren diriliş mucizeleri, gerek Apokrif İnciller'de gerekse Kanonik İnciller'de karşımıza çıkmaktadır. Kanonik İnciller'de Yairus'un kızının dirilmesi, Nainli dul kadının oğlunun dirilmesi ve Lazarus'un dirilmesi olmak üzere üç diriliş mucizesi anlatılmaktadır (Tablo 1). Apokrif İnciller'de ise; bunların yanı sıra İsa'nın çocukluk döneminde gerçekleştirdiği diriliş mucizeleri de anlatılmaktadır (Tablo 2).

Hristiyan ikonografisinde mucize sahneleri arasında sıklıkla tercih edilen Lazarus'un dirilişi Kanonik İnciller arasında sadece Yuhanna İncili'nde anlatılmaktadır:

"Beytanya kasabasında Meryem ve Marta'nın kardeşleri olan Lazar adlı bir adam hastalandığı zaman, kız kardeşler *"Ya Rab, sevdiğin kişi hasta"* diyerek İsa'ya haber yollamışlardır. Meryem, Marta ve Lazar'ı seven İsa haberi aldığı zaman *"Bu hastalık ölümle sonuçlanmayacak. Ama Tanrı'nın yüceliğini belgeleyecek. Öyle ki, bu hastalık Tanrı'nın Oğlu yüceltilsin."* demiştir ve bulunduğu yerde iki gün daha kalmıştır. İsa daha sonra öğrencilerine, *"Yine Yahudiye'ye gidelim"* diye belirttiğinde, öğrenciler, *"Öğretmen! Daha kısa süre önce Yahudiler seni taşla tutmak istedi. Yine de oraya mı gidiyorsun?"* diyerek gitmemeleri gerektiğini söylemişlerdir. Öğrencilerinin düşüncelerinin üzerine İsa *"Günde on iki saat yok mu? Gündüz gezen sendelemez. Çünkü bu dünyanın ışığını görür. Oysa gece gezen sendeler. Çünkü kendisinde ışık yoktur."* diye yanıtladıktan sonra *"Dostumuz Lazar uyumuştur, ama ben onu uyandırmaya gidiyorum."* diyerek yapması gerekeni söylemiştir. Fakat öğrenciler İsa'nın Lazar'ın uykuya daldığından bahsettiğini düşünmeleri üzerine İsa açıkça Lazar'ın öldüğünü onlara bildirmiştir. Ardından *"Ve ben orada bulunmadığıma sizin yararınıza seviniyorum: İmanınız*

² İnciller'de yer alan mucizelerin sınıflandırılması hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Serap Yüzgüller, Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi: Başlangıcından Karşı-Reformasyon'a Kadar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 11-14.

³ İncillerde anlatılan mucizeler sadece İsa tarafından gerçekleştirilenler ile sınırlandırılmamıştır.

canlansın diye. Şimdi kalkın ona gidelim." diye buyurmuştur (Yuhanna 11:1-15; Apokrif On İki Havari 56: 1-6).

İsa'nın geldiğini duyan Marta, O'nu karşılamaya çıkmış ve İsa'ya "Ya Rab! Burada olsaydın kardeşim ölmeyecekti. Şimdi de her ne dilerse Tanrı'nın sana vereceğini biliyorum." demiştir. Bunun üzerine İsa, Marta'ya kardeşinin dirileceğini bildirmiştir. Marta'nın "Son gün, ölülerin dirilişinde yeniden dirileceğini biliyorum" demesi üzerine İsa, "Diriliş ve yaşam Ben'im. Bana iman eden ölmüş olsa da yaşayacaktır. Yaşamakta olan herhangi bir kimse bana iman ederse sonsuzluk boyunca hiç ölmeyecektir. Buna iman ediyor musun?" diye sormuştur. Marta, "Evet, ya Rab! Senin Tanrı'nın Oğlu, dünyaya gelecek Mesih olduğuna iman ettim." şeklinde yanıtladıktan sonra giderek kız kardeşi Meryem'i çağırmıştır. Meryem İsa'nın orada olduğunu duyduğu zaman İsa'yı karşılamaya çıkmıştır. Meryem'i avutmakta olan Yahudiler Meryem'in aceleyle çıktığını görünce, ağlamak için mezara gittiğini sanarak onu izlemişlerdir. Meryem İsa'nın bulunduğu yere varıp O'nu görünce ayaklarına kapanarak "Ya Rab! Burada olsaydın kardeşim ölmeyecekti." demiştir. İsa hem onun hem de onunla birlikte gelen Yahudiler'in ağladığını görünce acı içinde "Onu nereye yatırdınız?" diye sormuştur. İsa'ya Lazar'ın yattığı yeri gösterdiklerinde İsa'nın ağladığını gören Yahudiler'den bazıları "Bakın, ne denli seviyormuş onu" derken, bazıları da, "Körün gözlerini açan, bunun ölümünü önleyemez miydi?" diye sordular (Yuhanna 11:20-37; Apokrif On İki Havari 56: 8-14).

Derin derin inleyerek ve mağaranın önüne konulan taşla yapılan mezara yaklaşan İsa "Taşı kaldırın" diye buyurmuştur. Ölünün kız kardeşi Marta, "Ya Rab, artık kokmuştur; öleli dört gün oldu" dediği zaman İsa, "Sana, iman edersen Tanrı'nın yüceliğini göreceksin demedim mi?" diyerek Marta'yı yanıtlamıştır. Orada bulunanlar taşı kaldırdığı zaman İsa gözlerini yukarı yükselterek, "Ya Baba, beni işittiğin için sana şükrederim. Beni her zaman işittiğini biliyorum. Ancak çevrede duran halk için bu sözleri söylüyorum; beni senin gönderdiğine iman etsinler diye." diye yalvardıktan sonra "Lazar, dışarı gel!" diye bağırıştır. İsa'nın emri üzerine ölü, elleri ayakları sargılarla bağlı, yüzü de bezle sarılı bir biçimde dışarı çıkmıştır. İsa, "Onun üzerini örtün ve götürün. Eğer hayat ipleri kesildiyse, tekrar hayata dönmez, onun için hala ümit var." diye buyurmuştur. Olayı gören Yahudiler iman etmişlerdir." (Yuhanna 11:38-45; Apokrif On İki Havari 56:15-18)

Lazarus'un ölümünün üzerinden dört gün geçmesine rağmen dirilmesi, İsa'nın Tanrı'nın yanında ki yerini göstermesi açısından öneme sahiptir. İsa'ya inanan bir aile olmasına rağmen Lazarus'un kız kardeşi Marta'nın bile kardeşi Lazarus'un dirileceğinden şüphe duyması, gerçekleşen mucizenin gücünü göstermektedir.

2. GÖREME KAYA KİLİSELERİ'NDE LAZARUS'UN DIRİLİŞİ

2.1. Göreme No 1, El Nazar Kilisesi

El Nazar Kilisesi, Göreme vadisine paralel uzanan El Nazar vadisinde yer almaktadır. Serbest haç plana sahip olan kilise üç apsizli olarak inşa edilmiştir. Yapı 10. yüzyılın ilk yarısına ya da sonuna tarihlendirilmektedir (Restle 1967: II; Hild-Restle 1981: 209; Ötügen 1987: 34; Jolivet-Levy 1991: 85).

Kilisenin doğu ve batısında oluşan yıkılmalar ve çatlaklardan sızan yağmur suları duvar resimlerinin tahrip olmasında önemli bir etken olmuştur. Kuzey haç kolu tonozunun alt kısmında resmedildiği bilinen Lazarus'un dirilişini konu alan sahne, günümüze ulaşmamıştır (Çizim 1). Boyalı zeminde meydana gelen dökülmelerin oluşturduğu boşluklar, bulunduğu bölümün rengine uygun bir veya iki ton açık olarak rötuşlanmıştır (Fotoğraf 1).

Jerphanion'un 1925 yılında yayınlanmış olan, Kapadokya Bölgesi kiliselerini konu alan kitabının I. cildinde sahnenin fotoğrafına ulaşılmıştır (Foto 2). Ulaşılan fotoğrafın renksiz olması sahnede kullanılan renklerin betimlenmesini zorlaştırmaktadır.

Sahnenin üst kısmında yer alan Kudüs'e giriş sahnesi dikkate alındığında, sahneyi çerçeveleyen bordür kuşağının koyu kırmızı olması muhtemeldir.

Sahnenin sol kısmında; İsa ve havarisi yer almaktadır. Sağ kısmında; kayaya edikül mezar yapısının önünde Lazarus, yardımcı iki figür ve merkezinde ise, ön düzlemde İsa'nın önünde diz çöken Marta ve Meryem bulunmaktadır (Foto 2).

Sahnenin sol kısmında yer alan İsa, dörtte üç profilden tasvir edilmiştir. Sahne üzerinde görülen yoğun tahrip dolayısıyla İsa'nın anatomik özellikleri, vücut hareketleri tespit edilememektedir. İsa'nın omuz ve göğüs kısmına dikkat edildiğinde koyu renk himationu görülmektedir. İsa'nın halesi kontur çizgilerinden tespit edilmektedir. Ancak halenin rengi ve içinde bulunan haç motifi ile yorum yapılamamaktadır.

İsa'nın arkasında yer alan havarisi, dörtte üç profilden resmedilmiştir. Havarî figürünün varlığı vücut hatlarını oluşturan kontur çizgilerinden ve halesinden anlaşılmaktadır. Figürde kullanılan silinmesi dolayısıyla, özellikleri betimlememizi sağlayan detay bulunmamaktadır. Havarinin halesi, ince koyu bir şeritle çerçevelenmiştir.

Sahnenin sağ kısmında, edikül bir mezarın içerisinde Lazarus yer almaktadır. Lazarus, cepheden, ayakta durur vaziyette betimlenmiştir. Sadece yüz kısmını açık bırakan kefenin üzerinde, sarılarak oluşturulduğunu gösteren çizgiler mevcuttur. Lazarus'un yüz hatları tamamen silinmiştir.

Lazarus'un solunda betimlenen figür, cepheden tasvir edilmiştir. Figür, sağ eliyle mezar yapısını tutarken, sol eliyle oluşan kokudan dolayı burnunu kapatmaktadır. Lazarus'un sağında profilden ve ayakta betimlenen figürün, iki eliyle burnunu kapatmaya çalışması muhtemeldir. Ancak kesin olarak tespit edilememektedir.

Sahnenin merkezinde, İsa'nın önünde yere kapanan iki kadın figürü, Lazarus'un kız kardeşleri olan Marta ve Meryem'dir. Önde bulunan kadın figürü tamamen yok olmuştur. Ancak tahrip olan bölgeye dikkat edildiğinde başının konumlandığı yer ve sırtının aldığı biçim belirlenebilmektedir. Arkada bulunan figür ise, başını yukarıya kaldırarak İsa'ya bakmaktadır. Arkadaki figürün koyu renk maphorion giymiş olduğu görülmektedir.

2.2. Göreme No 7, Eski Tokalı (Tokalı I)

Kilise, Göreme Kasabası'nın 2 km. doğusundaki Göreme Açık Hava Müzesi'nin girişinin 20 metre kadar aşağısında yer almaktadır.

Farklı dönemlerde kayalara oyulmuş dört ayrı mekândan oluşan bir yapı topluluğunun tamamı Tokalı kilise olarak tanımlanmaktadır. Tokalı Kilisesini meydana getiren yapılar; Eski Tokalı (Tokalı I), Yeni Tokalı (Tokalı II), Yan Şapel ve alt katta oyulmuş olan Aşağı kilisedir.

Eski Tokalı (Tokalı I) Kilisesi, yapı grubunun güneybatısında bulunmaktadır. Kuzeydoğu - güneybatı yönünde uzanan tek nefli bir kilisedir. Doğuda, orijinalde büyük bir apsisin bulunduğu düşünülen noktada bir kemerle Yeni Tokalı (Tokalı II) kilisesine geçilmektedir. Kilise 10. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Restle 1967: II; Hild-Restle 1981: 210; Epstein 1986: 15-16; Ötügen 1987: 37; Jolivet-Levy 1991: 96).

Duvar resimlerinin belli bölgelerinde yoğun tahribat, taş ve kazıma izlerine rağmen resimlerin büyük kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Lazarus'un dirilişini konu alan sahne, kilise tonozunun kuzey bölümünde, orta şerite resmedilmiştir (Çizim 2).

Sahne üç taraftan inci bezeli kırmızı kahve bordür ile çerçevelenmiştir. Sahnenin solunda yer alan kör adamın iyileştirilmesi sahnesiyle herhangi bir sınır bordürü bulunmamaktadır.

Sahnenin üst kısmı yoğun biçimde tahrip olmuştur. Bu nedenle sahnede bulunan İsa ve Lazarus'un göğüs hizasından yukarısı mevcut değildir (Fotoğraf 3).

Sahnenin sol tarafında yer alan İsa'nın kırmızı kahve hymation ve içerisinde daha açık tonlarda khitonunun olduğu görülmektedir. Ancak İsa'nın anatomik özellikleri ve hareketleri hakkında yorum yapılamamaktadır. Kilise resim programında yer alan İsa figürleri karşılaştırıldığında İsa tiplerinin benzer biçimde tasvir edildiği görülmektedir. Dolayısıyla Lazarus'un dirilişi sahnesinde de İsa'nın uzun kırmızı saçlı ve sakallı tasvir edilmiş olması muhtemeldir. İsa'nın ayaklarında ipleri oluşturan ince çizgilerle belirtilen sandaletleri mevcuttur.

İsa'nın karşısında Lazarus'un yer aldığı görülmektedir. Ancak Lazarus'un kefeni sarılı olan vücudunun sadece alt kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Lazarus'un solunda yer alan yeşil boya tabakasından yola çıkılarak yardımcı bir figürün bulunduğu söylenebilir.

İsa'nın ve Lazarus'un arasında İsa'ya eğilmiş olan Marta ve Meryem figürlerinin, İsa ve Lazarus'a oranla oldukça küçük boyutlarda tasvir edildikleri görülmektedir. Sahnede sadece arka düzlemde yer alan kadın figürünün yüzü korunabilmiştir. Eğilmiş olan figür başını kaldırarak İsa'ya bakmaktadır.

Sahnenin üst kısmının tahrip olmasından dolayı sahnede bir yazıtın olup olmadığı tespit edilememektedir.

2.3. Göreme No 7, Yeni Tokalı (Tokalı II)

Yapı, Eski Tokalı Kilisesi'nin kuzeydoğu duvarına birleşik olarak inşa edilmiştir. Eski Tokalı kilisesi, Yeni Tokalı Kilise'nin narteksi haline gelmiştir. Yeni Tokalı (Tokalı II) kilisesi kuzeybatı - güneydoğu doğrultuda, enlemesine dikdörtgen planlı, basit beşik tonozlu olarak inşa edilmiştir. Kilisenin doğu duvarında kemerlerle birbirine bağlı dört sütun, sütunların arkasında yükseltilmiş bir koridor, koridordan sonra ana apsis ile iki yan apsis bulunmaktadır. Yeni Tokalı Kilisesinin tarihlendirmesi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Kilise, 10. yüzyılın ortalarına ya da sonuna tarihlendirilmektedir. (Restle 1967;II. 16; Hild-Restle 1981: 210; Epstein 1986: 29-32; Ötügen 1987: 38; Jolivet-Levy 1991: 108).

Lazarus'un dirilişi sahnesi, naos güney duvarı üzerinde yer alan mucize sahneleri ile birlikte, aralarında bir ayırım olmaksızın resimlenmiştir (Çizim 2). Sahnenin zemini kilisenin genelinde kullanılan lapis mavisi ile renklendirilmiştir. Dar bir alana sığdırılan sahnenin solunda İsa ayakta durur vaziyette tasvir edilmiştir. İsa'nın karşısında mimari birim etkisi veren, üçgen çatılı dar ve uzun bir mezar nişi önünde Lazarus, Lazarus'un sağında yardımcı figür bulunmaktadır. Sahnenin ön düzleminde ise sahnedeki diğer figürlere oranla daha küçük boyutlarda resimlenen Lazarus'un kızkardeşleri Marta ve Meryem yer almaktadır (Fotoğraf 4).

Dörtte üç profilden tasvir edilen İsa, sağ eliyle takdis işareti yaparken sol elinde ise rulo halinde beyaz bir kağıt tutmaktadır. Uzun boylu, uzun kahverengi saçlı ve sakallı olarak tasvir edilen İsa, zeminde kullanılan mavi ile aynı tonda, sarı şeritleri bulunan bir khiton, üzerine koyu kahverengi hymation giymiştir. Giysi üzerinde hareketliliği sağlayan kıvrımlar, daha koyu çizgilerle sağlanmıştır. Kıvrım çizgilerinin yoğunluğu ve geçişleri arasındaki sertlik ağır bir görünüme neden olmaktadır. İsa'nın ayaklarındaki renkler tahrip olmuştur. Buna karşılık ayak parmaklarının belirgin olmamasından yola çıkarak kapalı bir ayakkabı ile tasvir edildiği anlaşılmaktadır.

İsa'nın kahverengi zeminli halesi basit çizgilerle betimlenmiştir. Hale önce koyu kahverengi bir şeritle, daha sonra ışık sağlamak amacıyla beyaz bir şerit ile çevrelenmiştir. Halenin içerisinde yer alan haç motifi ise siyah çift çizgi ile oluşturulmuştur.

Sahnenin sağ kısmında konumlandırılan mezar nişi kayaya oyma bir mezardan ziyade mimari bir şekil kazanmıştır. Açılmış olan mezar kapısı, yapının sağ tarafında eğik biçimde, duvara dayandırılmış bir biçimde tasvir edilmiştir. Ancak sahnenin sağında yer alan Kudüs'e giriş sahnesinin alanına girmemesi açısından yarım kesilmiş olması mümkündür.

Ölümden uyanmış olan Lazarus, mezarın önünde dörtte üç profilden, ayakta durur vaziyette, gözleri kapalı ve başı öne eğik olarak betimlenmiştir. Sadece yüz kısmını açık bırakan kefenin iki ayrı kattan oluştuğu görülmektedir. Alt katta yer alan düz kefen kumaşının üzerinde kalın şerit kumaşların çapraz dizilimiyle karolar oluşturulmuştur. Beyaz kumaş şeritlerinin kenarlarında ve Lazarus'un baş çevresinde zeminde kullanılan mavi renk ile gölgelendirme yapılmıştır.

Sahne tek yardımcı figür bulunmaktadır. Lazarus'un sağında yer alan figür, bir kısmı Lazarus'un gerisinde kalacak biçimde yerleştirilmiştir. Kısa saçlı ve sakallı olarak

betimlenen figürün sağ eli Lazarus'un göğsünde ayakta durmasına yardımcı olmaktadır.

Sahnenin ön düzleminde yer alan Lazarus'un kız kardeşleri Marta ve Meryem sahnedeki figürlere oranla daha küçük resmedilmişlerdir. Öndeki figür mavi ile gölgelendirilmiş beyaz khithon üzerine kahve tonlarında maphorion giymiştir Figür, yere tam olarak kapanmış İsa'ya şükretmektedir. Arkadaki figür ise, gri-siyah maphorion giymiş olup başını Lazarus'a çevirmiştir.

Sahne üzerinde, *IC XC: Yesus Khristos: İsa, ΛΑΖΑΡΕ ΔΕΒΡΟ ΕΥΧΟ* : Lazare Devro Ekso - Lazarus dışarı gel, *ΜΑΡΘΑ ΚΕ ΜΑΡΙΑ* : Marta ve Maria: Marta ve Meryem yazıtları yer almaktadır.

2.4. Göreme No 19, Elmalı Kilise

Kilise, Göreme Açık Hava Müzesi'nin girişinin 150 m. güneybatısında yer almaktadır. Yapı, araştırmacılar tarafından 11. yüzyıl ortalarına, 12. yüzyılın sonuna ve 13. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir.⁴ (Restle 1967: II; Hild-Restle 1981: 212; Ötügen 1987: 47; Jolivet-Levy 1991: 125).

Kilise, dört serbest destekli, kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir. Kare planlı naos, doğuda merkezi içte yarı daire planlı üç apsisle sonlanır. Orta bölüm, haç kolları ve köşe mekânlar kubbe örtülüdür.

Lazarus'un dirilişi sahnesi, kilisenin kuzeybatı köşe mekanı, batı duvarı üst kısmında bulunmaktadır (Çizim 3). Koyu kırmızı bordür ile çerçevelenen sahnenin sağ tarafında bordür kullanılmamıştır. Sahnenin sol kısmında İsa ve arkasında havari Tomas yer almaktadır. Sağ kısımda ise, kayaya oyma mezarın önünde Lazarus, mezarın önüne konulan - kapı görevi gören- taşın yerinden kaldırılmasına yardımcı olan iki figür ve ön düzlemde İsa'nın önünde eğilen Lazarus'un kız kardeşleri Marta ve Meryem bulunmaktadır (Fotoğraf 5).

Sahnenin sol kısmında yer alan İsa, dörtte üç profilden tasvir edilmiştir. İsa, sağ eliyle takdis işareti yaparken sol elinde ise rulo halinde beyaz bir kağıt tutmaktadır. Uzun boylu, kızıl saçlı ve sakallı olarak tasvir edilen İsa, zeminde kullanılan gri-mavi renk ile aynı tonda bir khithon, üzerine koyu kırmızı hymation giymiştir.

İsa'nın halesi, Tomas, Marta, Meryem ve Lazarus'un haleleri gibi açık kahverengi (sarı-kahve) olup, ince siyah bir şerit ve kalın beyaz bir şeritle çerçevelenmiştir. Halenin içerisinde yer alan haç motifinin ise incilerle bezendiği görülmektedir.

İsa'nın arkasında betimlenen Tomas da, sağ elini göğüs hizasında kaldırmış bir biçimde dörtte üç profilden tasvir edilmiştir. Kısa saçları ve sakalsız yüzü ile genç bir erkek izlenimi veren figürün başı gövdesine oranla daha küçük resmedilmiştir. Mavi khithon üzerine zeminde kullanılan kahverengi tonlarına uyum sağlayan, ışık-gölge tonlamalarıyla daha canlı hale getirilen bir hymation giymiştir. Tomas'ın giysisinin

⁴ Yapının detaylı tarihlendirmesi için bkz. Selime Aykol, Göreme Vadisinde Bulunan Elmalı Kilise ve Duvar Resimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2004, s.41-44.

kalça kısmındaki kıvrımlar, vücut hattını belli edecek biçimde şekillendirilerek hareket halinin gösterilmesini sağlamıştır. Figürün giysisinde yer alan kıvrımlar, neredeyse geometrik şekiller oluşturacak biçimde sert çizgilerle tasvir edilmiştir.

Sahnenin sağ kısmında, sarı- kahve zemin rengi ile uyum sağlayacak biçimde mezarın oyulduğu kaya resmedilmiştir. Kaya parçasının üzerindeki siyah bitkisel bezemeler tabii bir kaya parçası olduğunu göstermektedir. Buna karşılık mezar kapısının simetrik yapısı ve inci olarak adlandırabileceğimiz taşlarla bezeli olması, mimari bir birim etkisi yaratmaktadır.

Ölümden uyanmış olan Lazarus, mezarın önünde cepheden, ayakta durur vaziyette, gözleri açık olarak betimlenmiştir. Sadece yüz kısmını açık bırakan kefenin iki ayrı kattan oluştuğu görülmektedir. Lazarus'un üzerinde omuzlarını ve sırtını örtmeye yarayan, şal formuyla ikinci bir kat görülmektedir. Ayrı bir kumaş olduğu anlaşılan parça ve baş kısmını örten kumaş, geometrik bezemeye sahiptir.

Lazarus'un solunda betimlenen figür, mezar kapısını taşımaktadır. Figürün vücudunun aldığı form ve sağ kolunun üzerindeki kas detayı, kapının ağırlığını hissettirmektedir. Ancak bu duruma karşı sahnede yer alan figürlerin yüz ifadelerindeki durgunluk bu figürde de görülmektedir. Figür dizlerinin üzerine kadar inen koyu kırmızı bir tunik giymiştir. Tunüğün etek kısmı, stilize bezemelere sahip sarı-kahve bir şerit ile sonlanmaktadır.

Lazarus'un sağında yer alan figür, sol eliyle Lazarus'un kefeninin ucunu tutmaktadır. Figürün, sağ kolunu başına doğru kaldırmış bir biçimde resmedilmesi, oluşan kokudan dolayı burnunu kapatmaya çalıştığını göstermektedir. Figür, uçları sarı bezemeli kırmızı giysisi, omzuna uzanan kızıl saçları ve sakalsız yüzü ile Lazarus'un solunda yer alan yardımcı figürle benzer özellikler göstermektedir.

İsa'nın önünde eğilen Marta ve Meryem'in başları tahrip olmuştur. Önde duran figür beyaz khithon üzerine kırmızı maphorion giymiştir Figür, yere tam olarak kapanmış ve başını yukarıya kaldırarak İsa'ya bakmaktadır. Arkadaki figür ise, sarı-kahverengi khithon üzerine kırmızı maphorion giymiş olup, eğilmek üzereyken tasvir edilmiştir.

Sahne üzerinde, $\Lambda Z A P E \Delta E B P O E \zeta O$: Lazarus dışarı gel, $H E T E P C H C T O v \Lambda Z A P O v$: Lazarus'un Dirilişi , $I C X C$: İsa, $\theta O M A C$: Thomas, $\Lambda Z A P O \zeta$: Lazarus, $M A P \theta A K E M A P I A$: Marta ve Meryem yazıtları görülmektedir.

2.5. Göreme No 22, Çarıklı Kilise

Çarıklı Kilise, Göreme Açık Hava Müzesi içerisinde, yamacın sol tarafındaki bir manastır topluluğu içerisinde yer almaktadır.

İki serbest destekli ve kapalı yunan haçı planlı kilisenin batıda köşe mekanı yoktur. Kilisenin, manastır avlusundan 4-5 metre kadar yüksekte olması sebebiyle yapıya daha sonra eklenen portatif demir bir merdiven mevcuttur.

Bölgedeki kiliselerin tarihlendirilmesindeki farklılıklar Çarıklı kilisede de söz konusudur. Yapı, 11. yüzyıl ortalarına, 12. yüzyılın sonuna ve 13. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir. (Restle 1967: II; Hild- Restle 1981: 212; Ötüken 1987: 54; Jolivet-Levy 1991: 131).

Doğu haç kolu kemer alınlığında yer alan sahne, koyu kırmızı bordür ile çevçevelenmiştir (Çizim 4). Sahnenin merkezinde kaya mezar önünde, Lazarus, yardımcı iki erkek figür, ön düzlemde ise Lazarus'un kız kardeşleri Marta ve Meryem bulunmaktadır. Sahnenin solunda İsa ve havari Tomas yer alırken, sahnenin sağ tarafında Elmalı ve Karanlık Kiliselerden farklı olarak, mucizeyi izleyen beş erkek figür yer almaktadır (Fotoğraf 6). Sahnenin tamamı doğu haç kolunun alınlık kısmına sığmamış ve mucizeyi izleyen figürler, sağ taraftaki birimin alınlık kısmına yerleştirilmiştir.

Sahnenin sol kısmında yer alan İsa, dörtte üç profilden tasvir edilmiştir. İsa, sağ eliyle takdis işareti yaparken, sol elinde ise rulo halinde beyaz bir kağıt tutmaktadır. Uzun boylu, kızıl saçlı ve sakallı olarak tasvir edilen İsa, zeminde kullanılan gri tonlarında bir khiton, üzerine koyu kırmızı hymation giymiştir.

İsa'nın halesi sahnede yer alan Tomas, Marta, Meryem ve Lazarus'un halesi gibi açık kahverengi olup, koyu kırmızı bir şeritle, ardından da ışık sağlamak amacıyla beyaz bir şeritle çerçevlenmiştir. Halenin içerisinde yer alan haç motifi gösterişsiz bir biçimde tasvir edilmiştir.

İsa'nın arkasında betimlenen Tomas da, İsa gibi dörtte üç profilden tasvir edilmiş olup, sağ elini göğüs hizasında kaldırmıştır. Kısa saçlı sakalsız yüzü ile genç bir erkek olduğu anlaşılan Tomas, gri khiton üzerine zeminde gül kurusu tonlarında bir hymation giymiştir. Sağ ayağı önde betimlenen havari Tomas'ın, İsa'nın ardından Lazarus'a doğru ilerlediği anlaşılmaktadır. Figürün giysisi üzerinde yer alan abartılı kıvrımlar, vücut hatlarında orantısız bir görünüme neden olmaktadır.

Sahnenin merkezinde, Lazarus'un arkasına yerleştirilen kayaya oyma mezar sahneye uyumlu olarak koyu kırmızı ile renklendirilmiştir. Kayanın üzerinde bulunan siyah bitkisel bezemeler, doğal yapısını göstermektedir. Buna karşılık, mezar kapısının kemerli formu ve stilize bezemeleri mezarın sonradan oyularak oluşturulduğunun kanıtıdır.

Mezardan çıkmış olan Lazarus, cepheden ve gözleri açık olarak betimlenmiştir. Kefenin sarılarak oluşturulan katındaki dar ve uzun kumaş üzerinde, iki ince çizgi arasında bir kalın şeritle bölümler oluşturularak hareketlilik sağlanmıştır. Bu katmanda, bazı kumaş şeritlerinin sarktığı ve aralarında boşluklar oluştuğu görülmektedir. Oluşan boşluklara dikkat edildiğinde, altta ayrı bir kat kumaşın yer aldığı anlaşılmaktadır. En üstte yer alan, Lazarus'un omuzlarını ve sırtını örtmeye yarayan şal formu kumaş, kahve tonlarıyla renklendirilmiştir. Bu katman üzerinde simetrik ve detaylı geometrik bezemeler mevcuttur.

Lazarus'un solunda yer alan erkek figür mezarın kapısı olarak kullanılan taşı tutmaktadır. Figürün, mezar kapısını taşırken sarf ettiği güç vücudunun aldığı şekilden anlaşılmaktadır. Sağ kolunun, giysisi ile birleştiği kısımda yapılan hata, anatomik görüntünün bozulmasına neden olmaktadır.

Lazarus'un sağında yer alan diğer figür, Lazarus'un ölümünden dört gün geçmesiyle meydana çıkan kokudan rahatsız olarak, burnunu kapatmak üzere tasvir edilmiştir. Anatomik açıdan soldaki figürle benzer özellikler taşımaktadır. Her iki figüründe kahverengi saçları ensesine kadar uzanmakta olup, sakalsız yüzleriyle genç

oldukları anlaşılmaktadır. Figürün tuniğinin sarı-kahve yakası ve pantolonu üzerinde bulunan bezemeler, mezar girişini çerçeveleyen bordür ile uyum sağlamaktadır.

Lazarus'un kız kardeşleri Marta ve Meryem, ön düzlemde İsa'nın önünde eğilmiş biçimde tasvir edilmişlerdir. Önde yer alan kadın figür, beyaz khithon üzerine koyu kırmızı maphorion giymiştir. Eğilmek üzere resmedilen, arkadaki figürün ise kırmızı maphorionun içerisinde, benzer tonlarda khithonu bulunmaktadır. Her iki figür de ellerini açmış biçimde şükrederken betimlenmişlerdir. Sahnedeki diğer figürlere göre, Marta ve Meryem'in yüz ifadelerinde -özellikle kaş ve göz kısımlarında- bir minnettarlık ve yalvarış ifadesi mevcuttur.

Sahnenin sağ kısmı ise, mucizeye tanık olan beş erkek figüre ayrılmıştır. Figürlerden en önde duranın yüzü kısmen tahrip olmuştur. Figür beyaz saçlı ve sakallı olarak, koyu kırmızı hymationu ile resmedilmiştir. Hymationun yaka kısmı Lazarus'un sağında yer alan erkek figürün yaka kısmı ile benzerdir. Yaşının ilerlediği ve belli bir statüye sahip olduğu hissedilen figürün sağ eli, şaşkınlığını ifade etmek amacıyla bel hizasında Lazarus'u gösterir biçimde tasvir edilmiştir.

Mucizeyi izleyenler arasında yer alan ikinci erkek figür ise önde duran yaşlı figürün sağında yer almaktadır. Kısa saçlı ve sakalsız olan figürün de sağ eli bel hizasında Lazarus'u gösterir biçimde resmedilmiştir. Aynı zamanda yaşlı figüre doğru bakıyor oluşu, aralarında bir konuşma geçtiğini göstermektedir.

Yaşlı figürün arkasında üç erkek figür daha yer almaktadır. Bulunan figürlerden birinin yüzü ve sağ omuzu görünmekteyken, diğer iki figür sadece alınlarından itibaren görünmektedir. Perspektif oluşturacak biçimde yerleştirilen figürlerin saç tipleri, saç renkleri ve anatomik özelliklerinin benzer olduğu görülmektedir.

Sahne üzerinde, *ΗΓΕΡΧΗC ΤΟVΛΑΖΑΡΟΥ* : Lazarus'un Dirilişi, *ΙC ΧC*: İsa, *ΘΟΜΑC* : Thomas , *ΛΑΖΑΡΟΥC* : *Lazarus* , *ΜΑΡΘΑ ΚΕ ΜΑΡΙΑ* : Marta ve Meryem, *ΤΟCΥΠΟΝΟΝ* yazıtları bulunmaktadır.

2.6. Göreme No 23, Karanlık Kilise

Karanlık kilise, Göreme Açık Hava Müzesi'nin içerisinde, doğu yamacında, bir manastır kompleksi içinde bulunmaktadır. Manastır avlusunun doğu duvarında bulunan kapı açıklığından birkaç basamaklı merdiven ile nartekse ulaşılmaktadır.

Dört serbest destekli, kapalı Yunan haçı planlı olan yapının, Karanlık Kilise olarak adlandırılmasının nedeni, narteks kısmındaki küçük bir pencereden çok az ışık almasından dolayıdır. Bu sebeple fresklerdeki renkler oldukça canlıdır. (Korat 2003: 237)

Karanlık kilise, araştırmacılar tarafından 11. yüzyıl ortalarına, 12. yüzyılın sonuna ve 13. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir. (Restle 1967: II; Hild- Restle 1981: 212; Ötügen 1987: 55; Jolivet-Levy 1991: 135).

Koyu kırmızı bordür ile çerçevelenen sahne, güneybatı köşe mekânının kemerli batı duvarına işlenmiştir (Çizim 5). Sahnenin sağ tarafında kayaya oyma mezar önünde dikilen Lazarus, mezar kapısını taşıyan bir erkek figür, ön düzlemde ise Lazarus'un kız

kardeşleri Marta ve Meryem bulunmaktadır. Sahnenin sol tarafında ise Lazarus'a doğru yönelen İsa ve havari Tomas yer almaktadır (Fotoğraf 7).

Dörtte üç profilden tasvir edilen İsa, sağ eliyle takdis işareti yaparken, sol elinde ise rulo halinde beyaz bir kağıt tutmaktadır. Uzun ve ince olarak tasvir edilen İsa'nın, uzun kızıl saçları ense kısmında toplanmıştır. Sakallı yüzünde elmacık kemiklerinin renklendirildiği görülmektedir. İsa, kilise duvar resimlerinin fonunda hakim renk olan koyu mavi tonlarında bir khiton, üzerine koyu kırmızı hymation giymiştir. Giysi üzerinde hareketliliği sağlayan yoğun ve sert kıvrımlar, daha koyu tonlarla sağlanmıştır. İsa'nın sandaletleri sadece, ipleri oluşturan ince çizgilerle betimlenmiştir. İsa'nın halesi kilise resim programında yer alan kutsal figürlerin haleleri gibi açık kahverengi olup, koyu kırmızı bir şeritle, ardından da ışık sağlamak amacıyla beyaz bir şeritle çerçevelenmiştir. Halenin içerisinde yer alan haç motifi üzerinde inci bezemelerin yer aldığı görülmektedir.

İsa'nın arkasında betimlenen Tomas da, İsa gibi dörtte üç profilden tasvir edilmiş olup, sağ elini göğüs hizasında kaldırmıştır. İnce ve uzun vücutla betimlenen figürün sağ omuzunun geniş tasvir edilmesi, kafasının vücuduna göre daha küçük görünmesine neden olmaktadır. Tomas'ın, İsa gibi renklendirilen elmacık kemikleri ve sakalsız yüz hatları genç bir erkek olduğu izlenimi vermektedir. Havari Tomas, yerde kullanılan kahve tonlarında bir hymation giymiştir. Hymationunun altında ise beyaz khitonu görülmektedir. Kıyafetinin kıvrımları İsa'nın kıyafetinde olduğu gibi yoğun ve serttir.

Sahnenin sağ kısmında yer alan kaya mezarın üst kısmı, resmedildiği mimari birimin kemerine oturacak biçimde şekillendirilmiştir. Açık kahverengi, koyu kahverengi ve beyaz renklerle şekillendirilen kaya bloğundan ziyade kapı açıklığı daha fazla yer kaplamaktadır. Bu durum, sahnenin dar bir alana sığdırılmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Mezar giriş kemerinin stilize bezemesi, detaylı bir biçimde işlenmiştir.

Ölümden uyanmış olan Lazarus, mezarın kapı önünde ayakta durur biçimde ve gözleri açık olarak tasvir edilmiştir. Lazarus'un kefeni detaylı bir biçimde bezenmiştir. Kefenin alt katmanını oluşturan kumaş üzerindeki karo benzeri geometrik formlar, üç boyut etkisi yaratmaktadır. Lazarus'un burun ve ince uzun kaşları, İsa ile benzer yapıdadır. Sahnedeki figürlerin yüz ifadelerindeki durağanlık Lazarus'ta da mevcuttur.

Lazarus'un dirilişi sahnelerinde genellikle iki yardımcı erkek figür görülmesine karşılık, burada bir erkek figüre yer verildiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak sahnenin işlendiği alanın kısıtlı olması düşünülebilir. Mezar kapısını taşımakta olan figürün, vücudu cepheden ve başı İsa'ya çevrilmiş olarak tasvir edilmiştir. Koyu kırmızı bir tunik giymiş olan figür, sahnedeki diğer figürlere oranla daha küçük boyuttadır.

Ön düzlemde yer alan Lazarus'un kız kardeşleri Marta ve Meryem, İsa'nın önünde eğilmiş olarak şükretmektedirler. Önde yer alan kadın figür, açık kahverengi khiton üzerine, İsa'nın khitonu ile aynı tonda koyu mavi maphorion giymiştir. Arkada yer alan figürün ise kırmızı maphorionun içerisinde, benzer tonlarda khitonu bulunmaktadır. Her iki figür de ellerini açmış biçimde şükrederken betimlenmişlerdir.

Sahne üzerinde, *H ΕΓΕΡΘΗ ΤΟΝ ΑΖΑΡΟΥ* : Lazarus'un Dirilişi , *ΙC ΧC*: İsa, *ΟΑ ΑΖΑΡΟΥ* : *Lazarus* , *ΜΑΡΘΑ ΚΕ ΜΑΡΙΑ*: Marta ve Meryem yazıtları yer almaktadır.

2.7. Göreme No 29, Kılıçlar Kilisesi

Kılıçlar Kilisesi, Göreme Açık Hava Müzesi'nin yaklaşık 600 m. kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Kilise adını bulunduğu bölgeden almaktadır.

Kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip olan kilisenin, ana apsisinin tempon levhaları, altarı; kuzeydoğu ve güneybatı sütunlarında tahribat vardır. Narteksin batısı ve kubbesi büyük oranda çökmüştür (Çoşkuner 2002: 38)

Kılıçlar kilisesi 9. yüzyılın sonuna ve 10. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Restle 1967: II; Hild- Restle 1981: 213; Ötüken 1987: 56; Jolivet-Levy 1991: 141).

Güney haç kolunun güney duvarı, üst kısmına yerleştirilen sahne, kilisede yer alan diğer sahnelerde olduğu gibi koyu kırmızı bir bordürle çerçevelenmiştir (Çizim 6). Oluşturulan çerçeve içerisine ise körün iyileştirilmesi sahnesiyle birlikte, aralarında ayırım olmadan tasvir edilmiştir (Fotoğraf 8).

Sahnenin solunda İsa ve arkasında havari Tomas yer almaktadır. Sahnenin sağ tarafında ise mezarın kapısında ölümden uyanmış olan Lazarus, Lazarus'un iki yanında yardımcı figürler ve ön düzlemde İsa'nın önünde eğilen Lazarus'un kız kardeşleri Marta ve Meryem bulunmaktadır.

Sahne renklerinin tahrip olması, birçok ayrıntının betimlenmesini zorlaştırmaktadır. Ayakta, dörtte üç profilden resmedilen İsa, sağ elini göğüs hizasında kaldırıp, takdis işareti yapmaktadır. İsa'nın yüzü, giysisinin renkleri büyük oranda hasar görmüştür. Buna rağmen İsa'nın, uzun ve ince tasvir edildiği görülmektedir. Yüzünün tahrip olmayan kısmına bakıldığında kahverengi sakallarının bulunduğu görülmektedir.

İsa'nın arkasında bulunan havari Tomas da, ayakta ve dörtte üç profilden tasvir edilmiştir. Tomas'ın kısa saçlı ve sakalsız olarak tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Sahnede kullanılan renklerin büyük oranda yok olmasına karşın Tomas'ın khitonundaki pembe tonlar korunabilmiştir.

Lazarus'un mezarı, üçgen alınlıklı, dar ve uzun olarak şekillendirilmiştir. Mezardan çıkmış olan Lazarus, cepheden ve ayakta durur biçimde tasvir edilmiştir. Beyaz kefeni, basit çizgilerle hareketlendirilmiştir. Lazarus'un yüzü tamamen tahrip olmuştur.

Lazarus'un sağında yer alan diğer figür, kısmen mezar yapısının arkasına geçecek biçimde tasvir edilmiştir. Pembe tonlarda bir tunik giymiş olan figürün yüz kısmı tahrip olmuştur. Lazarus'un sağında yer alan figürün bir kısmı da mezar yapısının arkasına gelecek biçimde resmedilmiştir. Figürün giysisinin turuncuya çalan açık kahverengi, sahnedeki diğer renklere oranla iyi korunmuştur. Her iki figürde, Lazarus'un ölümünden dört gün geçmesiyle meydana çıkan kokudan rahatsız olarak, elleriyle burnunu kapatmıştır.

Sahnenin ön düzleminde ise Lazarus'un kız kardeşleri Marta ve Meryem bulunmaktadır. İsa'nın önünde eğilen Marta ve Meryem figürlerinin ayrıntıları belirsizdir. Arkada kalan kadın figür, başını geriye çevirerek Lazarus'a bakmaktadır.

Sahne üzerinde, *ΛΑΖΑΡΕ ΔΕΒΡΟ ΕΞΟ* : Lazarus dışarı gel, *ΘΟΜΑC* : Thomas, *ΛΑΖΑΡΟC* : Lazarus, *ΜΑΡΘΑ ΚΕ ΜΑΡΙΑ*: Marta ve Meryem yazıtları yer almaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Diriliş temaları arasında özellikle Lazarus'un dirilişi İsa'nın dirilişinin ön örneği olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, Lazarus'un dirilişi, Hıristiyan ikonografisinde, mucize sahneleri arasında en sık işlenen konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erken dönem örneklerinde, sahnenin temel öğeleri İsa, mezar ve Lazarus olmuştur. Bu bağlamda tespit edilebilen en erken örnek Roma Priscilla Katakomblarındaki fresklerde yer almaktadır. Daha sonraki örneklerde sahneye Lazarus'un bir kız kardeşinin katıldığı, ancak uygulamanın kısa sürede terk edildiği belirtilmektedir. (Lamberton 1920: 105-107).

4. yüzyıl örneği olan Via Latina Katakombunda ise farklı bir uygulama görülmektedir. Sahnede roma mimarisini andıran mezar bulunmaktadır. Lazarus görünmemektedir. Mezarın karşısında ise; Lazarus için ilerleyen İsa ve İsa'ya eşlik eden kalabalık mevcuttur.

6. yüzyıldan itibaren ise, Lazarus'un dirilişi ikonografisinde İncil'de anlatılan bütün motiflerin sahneye katıldığı görülmektedir. Bu yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan sahnelerde; İsa ve arkasında bir havarisi, kayaya oyulmuş ya da edikül bir mezar önünde kefene sarılmış olan Lazarus, Lazarus'un yanında bulunan bir ya da iki yardımcı figür, Lazarus'un kız kardeşleri Marta ve Meryem temel öğelerdir.

İlk defa Rossano İncili'nde burnunu tıkayan yardımcı figürler karşımıza çıkmaktadır. (Jerphanion 1925: I. 84).

Sahne kompozisyonunda İsa ve arkasında bir ya da iki havarisi bulunmaktadır. Lazarus girişi taşla örtülmüş bir mezarın önünde, kefenli vaziyette görülmektedir. Lazarus'un mezarının yanında duran figürler genellikle, Lazarus'un ölümünden dört gün geçmesinden dolayı oluşan kokudan rahatsız olmuş bir biçimde bir elleriyle burunlarını kapatırken tasvir edilmiştir. Lazarus'un kız kardeşleri Marta ve Meryem ön düzlemde İsa'nın önünde diz çökerek şükretmektedirler.

10.-13.yüzyıllar arasında tarihlenen Göreme kaya kiliselerinde yer alan Lazarus sahnelerinde İsa'ya eşlik eden havari sayısı ve Lazarus'un dışarı çıkmasına yardım eden figürlerin sayısı değişmektedir. Lazarus ikonografisinin genel kalıp şemasının aksine Eski Tokalı kilisesinde İsa'ya eşlik eden havari figürüne yer verilmemiştir. Erken dönem örneklerinde olduğu gibi İsa yalnız resmedilmiştir. Elmalı, Çarıklı, Karanlık ve Kılıçlar Kiliseleri'nde İsa'ya havari Tomas eşlik etmektedir. Yeni Tokalı kiliselerinde İsa'nın arkasında kimlikleri hakkında herhangi bir yazıt bulunmayan iki havari figürüne her verilmiştir. Tercih edilen havarinin genellikle Tomas olmasına karşılık, Göreme El Nazar'da İsa'nın yanında Filipos'un olduğu belirtilmektedir (Jerphanion 1925: I. 84). Aynı şekilde Güllüdere Ayvalı Kilisesi'nde de havari Filipos görülmektedir.

Eski Tokalı Kilisesi'nde bulunan sahnenin yoğun biçimde tahrip olmasına karşılık Lazarus'un sağında, orta kısımda bulunan yeşil boya parçası yardımcı figür olabileceğini göstermektedir. Eski Tokalı, Yeni Tokalı ve Karanlık Kiliselerde bir yardımcı figür bulunmaktadır. Elmalı, Çarıklı ve Kılıçlar Kiliselerinde ise iki yardımcı figür resmedilmiştir. Elmalı, Çarıklı ve Kılıçlar Kiliselerindeki yardımcı figürlerin oluşan kokudan rahatsız olarak burunlarını kapadıkları görülmektedir. Aynı uygulama bölge kiliselerinden Çavuşin Nikoforos Fokas ve Mavrucan Haç Kiliselerinde de görülmektedir.

Resmedilen sahnelerde Lazarus'un kız kardeşleri Marta ve Meryem İsa'nın önünde diz çökerek şükretmektedirler. Yeni Tokalı ve Kılıçlar'da diğer kiliselerden farklı olarak, kız kardeşlerden birinin başını Lazarus'a doğru çevirdiği görülmektedir. Kapadokya Bölgesi kiliselerinden Çavuşin Nikoforos Fokas Kilisesi'nde de kız kardeşlerden biri başını Lazarus'a çevirmiştir.

Çarıklı kilisede sahneye, mucizeye tanık olan figürlerin eklendiği görülmektedir. Aynı şekilde Mavrucan Hagios Georgios Kilisesi'nde de mucizeyi izleyen figürlere yer verilmiştir.

Elmalı, Çarıklı ve Karanlık Kiliselerde, İncil anlatımına bağlı kalarak kayaya oyma bir mezar biçimi tercih edilmiştir. Yeni Tokalı ve Kılıçlar Kiliselerinde ise Roma mimarisini yansıtan edikül mezar yapısı görülmektedir.

Sahne düzeni ve üslup özellikleriyle, Göreme Elmalı, Çarıklı ve Karanlık Kiliseleri benzer özellikler taşımaktadır.

14. yüzyıldan itibaren genel kalıp şeması yerine ölünün mezara yatay olarak yerleştirildiği sahne şeması tercih edilmiştir. Kayaya oyma ya da edikül mezar tipinin yerine lahit ya da tabut biçimindeki mezar betiminin kullanıldığı görülmektedir (Yüzgüller 2008:158). Bu uygulamanın örneği Ürgüp Mustafapaşa Aziz Vasilios Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Kilisedeki sahnede Lazarus yerde bulunan tabut şeklindeki mezar yapısının içerisinde oturmaktadır.

On iki yortudan biri olan Lazarus'un Dirilişi, Hıristiyan ikonografisinde 3. yüzyıldan itibaren en sık konu edinilen mucize sahnesi olmuştur. Erken örneklerin daha çok gömü mekânları ve lahithler üzerinde tercih edildiği görülmektedir. 6. yüzyıldan beri sahneye İncil'de anlatılan bütün motiflerin katıldığı anlatım, Kapadokya Bölgesi kaya kiliselerinde de tercih edilen sahne kalıbı olmuştur.

KAYNAKÇA

Aykol, S. (2004). Göreme Vadisinde Bulunan Elmalı Kilise ve Duvar Resimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

Coşkun, B. (2002). Göreme Kılıçlar Kilisesi Duvar Resimlerinin İkonografisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

Epstein, A. W. (1986). *Tokalı Kilise: Tenth Century Metropolitan Art in Byzantine Cappadocia*. Dumbarton Oaks Studies 22.

Hild, F. ve Restle, M. (1981). *Kappadokien, Tabula Imperii Byzantini*. Wien.

Jerphanion, G. (1925-1942). *Une Nouvelle Provence de l'art Byzantin: les Eglises Rupestres de Cappadoce I-II*, Paris.

Jolivet-Levy, C. (1991). *Les Églises Byzantines De Cappadoce: Le Programme Iconographique de L'abside et de ses Abords*. Paris, Editions Du CNRS.

Kitabı Mukaddes, (1997). *Eski ve Yeni Ahit*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

Korat, G. (2005). *Taş Kapıdan Taç Kapıya: Kapadokya*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Lamberton, C. D. (1920). *Themes From St. John Gospel in Early Roman Catacomb Painting*, Princeton University Press, Princeton.

Nevşehir Müze Müdürlüğü Fotoğraf Arşivi.

Ötüken, Y. (1984). Kappadokya Bölgesindeki Kapalı Yunan Haçı Kiliselerde Resim Programı, Ege Üni. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, 3, 143-167.

Ötüken, Y. (1987). *Göreme*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Restle, M. (1967). *Byzantine Wall Paintings in Asia Minor I-III*. Irish University Press.

Sarıçoğlu, E. (2016). *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*, Fakülte Kitapevi, Isparta.

Yüzcü, S. (2008). Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi: Başlangıcından Karşı-Reformasyon'a Kadar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

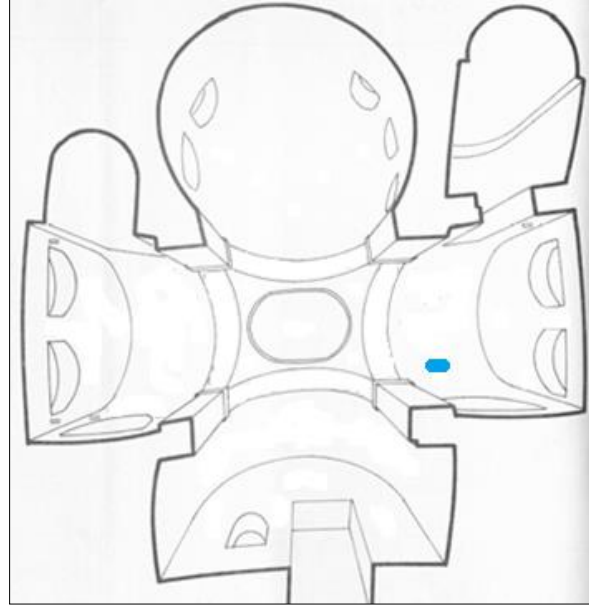
EKLER

Tablo 1: Kanonik İnciller'de Diriliş Mucizeleri

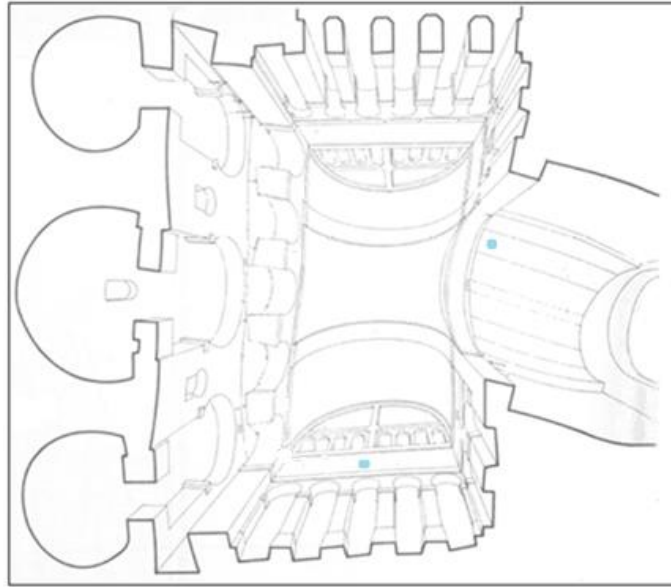
MATTA İNCİLİ	MARKOS İNCİLİ	LUKA İNCİLİ	YUHANNA İNCİLİ
1) Sinagog başkanı Yairus'un kızının diriltişi (9: 18-26)	1) Sinagog başkanı Yairus'un kızının diriltişi (5: 21-43)	1) Nainli dul kadının oğlunun diriltişi (7: 11-17)	1) Lazarus'un dirilişi (11: 1-44)
		2) Sinagog başkanı Yairus'un kızının diriltişi (8:40-56)	

Tablo 2: Apokrif İnciller'de Ölüm ve Diriliş Mucizeleri

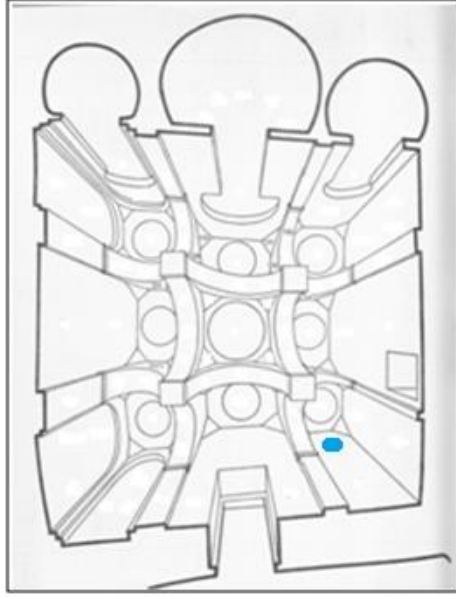
İBRANİ TOMAS İNCİLİ	SÖZDE MATTA İNCİLİ	ARAPLARIN ÇOCUKLUK İNCİLİ	ON İKİ HAVARİ İNCİLİ
1)İsa'nın omzuna çarpan çocuğun ölmesi(4)	2)İsa'nın havuzunu bozan çocuğun ölmesi (28)	1)Damdan düşen çocuğun dirilişi(44)	1) Sinagog başkanı Yairus'un kızının dirilişi (22:1,6-12)
2)Damdan düşen çocuğun dirilişi (9)	3)İsa'nın omzuna çarpan çocuğun ölmesi ve dirilişi (29)	3)İsa'nın omzuna çarpan çocuğun ölmesi (47)	2) Nainli dul kadının oğlunun dirilişi (38:7-10)
3) Ölen çocuğun dirilişi (17)	4) Damdan düşen çocuğun dirilişi (32)	4)İsa'ya vuran öğretmenin ölmesi (49)	3)Lazarus'un dirilişi (56:1-18)
4) Ölen adamın dirilişi (18)	5) Keferahum'da ölü adamın dirilişi(40)		

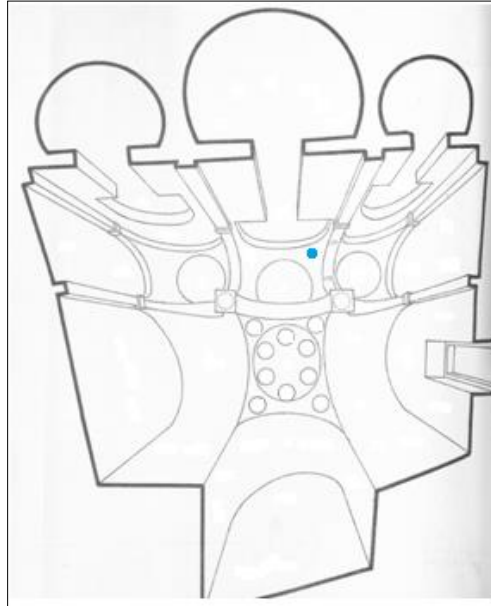
Çizim 1: Göreme, No. 1, El Nazar Kilisesinde Mucize Sahnesinin Konumu (Restle'den alınarak düzenlenmiştir)

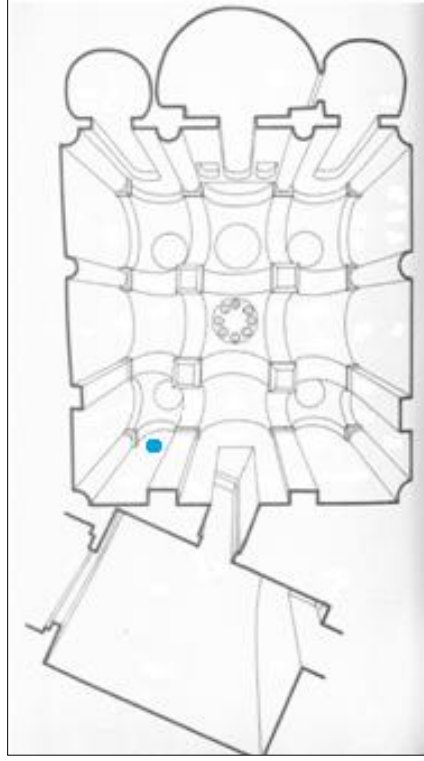
Çizim 2: Göreme, No. 7, Tokalı Kilise Mucize Sahnesinin Konumu (Restle'den alınarak düzenlenmiştir)

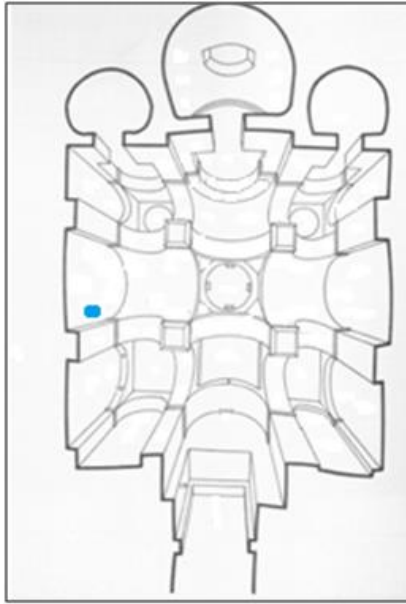
Çizim 3: Göreme, No. 19, Elmalı Kilise Mucize Sahnesinin Konumu (Restle'den alınarak düzenlenmiştir)

Çizim 4: Göreme, No. 22, Çarıklı Kilise Mucize Sahnesinin Konumu (Restle'den alınarak düzenlenmiştir)

Çizim 5: Göreme, No. 23, Karanlık Kilise Mucize Sahnesinin Konumu (Restle'den alınarak düzenlenmiştir)

Çizim 6: Göreme, No. 29, Kılıçlar Kilisesi Mucize Sahnelerinin Konumu (Restle'den alınarak düzenlenmiştir)

Fotoğraf 1: El Nazar Kilisesi (Göreme No. 1) Günümüze Ulaşamayan Lazarus'un Dirilişi Sahnesinin Bulunduğu Konum⁵

Fotoğraf 2: El Nazar Kilisesi (Göreme No. 1) Günümüze Ulaşamayan Lazarus'un Dirilişi (Jerphanion'dan)

⁵ Fotoğraf 2 dışında, makalede kullanılan fotoğrafların tamamı Nevşehir Müze Müdürlüğü fotoğraf arşivinden alınmıştır.

Fotoğraf 3: Eski Tokalı Kilise (Göreme No. 7) Lazarus'un Dirilişi

Fotoğraf 4: Yeni Tokalı Kilise (Göreme No. 7) Lazarus'un Dirilişi

Fotoğraf 5: Elmalı Kilise (Göreme No. 19) Lazarus'un Dirilişi

Fotoğraf 6: Çarıklı Kilise (Göreme No. 22) Lazarus'un Dirilişi

Fotoğraf 7: Karanlık Kilise (Göreme No. 23) Lazarus'un Dirilişi

Fotoğraf 8: Kılçlar Kilisesi (Göreme No. 29) Lazarus'un Dirilişi